

Старий Завіт

Старій Завіт, Старий Заповіт — у християнстві — перша і більша частина Святого Письма (Біблії), основу якої складає корпус юдейських сакральних текстів ТаНаХ (13 — 2 ст. до н.е.).

Назва ТаНаХ (івр. תנ"ך) — ініціальна аббревіатура (акронім), утворена з перших літер назви трьох частин збірки: Тора (Закон), Невіім (Пророки) та Ктувім (Писання). Інша юдейська назва текстів — Сфарим (івр. ספרים — Книги), звідки поширився пізніший грецький переклад — Біблія (грец. *Βιβλία* — Книги).

Зміст

- 1 Зміст Старого Завіту
- 2 Поняття «завіт»
- 3 Формування старозавітного канону
 - 3.1 Палестинський канон
 - 3.2 Александрійський канон
- 4 Склад канону в юдаїзмі
- 5 Склад канону у християнстві
- 6 Мови Старого Завіту
- 7 Література
- 8 Автор ВУЕ

Зміст Старого Завіту

Сюжети і образи ТаНаХу стали духовним підґрунтям авраамічних релігій — юдаїзму, християнства, ісламу; основою догматики і богословських доктрин, релігійної філософії й моральних учень; втілені у шедеврах мистецтва. Найвідомішими сюжетами Старого Завіту є: творіння Богом світу за шість днів; створення перших людей (Адама і Єви), історія їх

гріхопадіння та вигнання з раю; скоєння першого вбивства (Авель і Каїн); Потоп всесвітній, будівництво ковчега й порятунок Ноя та його сім'ї; спорудження Вавилонської вежі та утворення різних народів і мов; випробування патріарха Авраама на відданість (жертвопринесення Ісаака); вихід єврейського народу з єгипетського рабства; отримання пророком Мойсеєм скрижалів із заповідями; майстрування ковчегу Завіту та 40-літні поневіряння євреїв у пошуках обіцяної землі; мудре правління царя Соломона тощо.

Змістовним стрижнем ТаНаХу є розповідь про священну історію прадавнього людства та єврейського народу. Перебіг цієї історії витлумачений як розвиток стосунків з Богом: укладання союзу, договору (тобто завіту) патріархів або «народу Ізраїля» з Богом, нехтування чи порушення людьми цього договору (і Боже покарання за це) та його переукладання. Тора згадує про завіти, укладені через Адама, Ноя, Авраама та Мойсея. Виконання приписів і настанов єдиного Бога зображене як позачасна священна обітниця, що визначає долю єврейства в світі.

У християнській традиції термін «Старий Завіт» (грец. *Παλαιά Διαθήκη*) на позначення давньоюдейських текстів уперше був вжитий у посланнях апостола Павла (2 Кор. 3:14). Від часів раннього християнства термін вживається і метафорично — у значенні біблійної історії людства до приходу Ісуса Христа. В цьому контексті Новий Завіт («Завіт Христа») постав як протилежність Старому («Завіту Мойсея»), нове одкровення і відлік останньої епохи священної історії. Поруч із тим, християнські богослови вбачають не розрив, а наступність між старо- і новозавітною історією людства: першу тлумачать як таку, що передвіщає прихід Месії й прямує до вищої цілі — боговлюдення в особі Ісуса Христа.

В юдаїзмі термін «Старий Завіт» не застосовується.

Поняття «завіт»

У сучасній українській мові терміни «завіт» і «заповіт» часто вживаються паралельно, їх застосування є предметом фахових дискусій.

Первинна етимологія з давньоєврейської мови (біблійного іврити) терміна «ברית» (berit) у тексті ТаНаХу буквально означає «союз», «угоду», «договір», передбачає взаємні зобов'язання сторін. Давньоєврейський текст свідчить

про розуміння угоди радше як юридичного поняття. Угода могла укладатися між Богом і людиною, державою і народом (3 Царів 5:12), царем і його підданими (2 Царів 5:3), воєначальником і солдатами (4 Царів 11:4), чоловіком і жінкою (Єзекіїл 16:8) тощо.

У Септуагінті для перекладу давньоєврейського «berit» вжито грецьке слово «διαθήκη» (diathíki), що теж означає союз або угоду в юридичному сенсі. У грецькій мові слово має й інше значення — заповіт (остання воля, письмовий чи усний наказ, що містить розпорядження особи на випадок її смерті).

Латинська Вульгата маркує ці два смисли різними поняттями: союз (угода) позначається терміном «foedus» або «pactus», тоді як заповіт — терміном «testamentum». У латинському перекладі євангельських текстів вжито термін «Novum Testamentum», акцентуючи на тому, що слова Ісуса Христа про євхаристію є Його останнім наказом учням перед смертю. Отже, «Новий Союз» став для західних християн радше «Новим Заповітом», заповіддю Спасителя.

Значення слова «berit» саме як союзу, угоди між Богом і його народом у текстах Святого Письма є домінуючим (зустрічається бл. 300 разів). У сенсі «останньої волі» термін хоч і вживаний (Гал 3:15; Євр. 9:16-17), але значно рідше. Тому для християн східного чину в цілому, зокрема й україномовних вірян і перекладів Біблії, поняття «завіт» є точнішим відповідником як грецькому термінові, так і давньоєврейському. Натомість слово «заповіт» в українській мові ніколи не мало значення «союзу» чи «угоди». Зводити зміст Святого Письма винятково до викладу «останньої волі» — неадекватне сакральному змісту Біблії.

Слово «завіт» вживають більшість перекладачів Святого Письма: П. Куліш, І. Пулюй, І. Нечуй-Левицький, П. Житецький, О. Бачинський, І. Хоменко, Філарет. Термін застосовується винятково у біблійному контексті.

Формування старозавітного канону

Палестинський канон

Становлення тексту Святого Письма тривало в юдаїзмі від сер. I тис. до н.е. до кін. 1 ст. н.е. Редагування його юдейськими книжниками-масоретами (звідси назва — Масоретський канон) — до 10 ст. н.е.

Перший етап канонізації біблійного писаного тексту припав на 7 ст. до н.е. у межах реформи юдейського царя Осії, з метою утвердження монотеїстичних засад юдаїзму (див. Монотеїзм). В основу тексту покладено вчення пророка і вождя Мойсея, засновника юдаїзму як релігійного вчення.

Другий етап унормування традиції юдейського Святого Письма відносять до періоду Вавилонського полону (кін. 7 — перша чв. 6 ст. до н.е.) і пов'язують із завданнями збереження релігійної та етнічної ідентичності в умовах діаспори.

Після полону (444 до н.е.) канонізовано доповнений текст Закону Мойсея — Тора (або П'ятикнижжя Мойсея), який було проголошено релігійним кодексом юдейської спільноти. Навколо Тори зусиллями палестинських книжників групуються історичні, повчальні, пророчі та поетичні твори. Важливу роль в утвердженні Палестинського канону відіграв Ямнійський синадріон (у кін. 1 ст. до н.е. остаточно затвердив канон юдейського Святого Письма — ТаНаХу; звідси назва — Ямнійський канон).

Александрійський канон

Одночасно з палестинськими масоретами до справи укладання священних текстів долучилися книжники діаспори, ідейний осередок якої знаходився в м. Александрії (Єгипет). Корпус текстів Александрійського канону був прийнятий на порубіжжі нової ери й помітно відрізняється від ТаНаХу як за складом книг, так і за їхнім розташуванням. Серед юдеїв діаспори панувало уявлення, що часи одкровення ще не завершені (позаяк палестинські книжники межею доби Одкровення називали 5 ст. до н.е.). Відтак александрійська версія містить низку книг, популярних саме в діаспорі, але не визнаних у Палестині (оскільки такі тексти були написані або за межами Ізраїлю, або не єврейською, а грецькою мовою (койне), або в останні століття до н.е.). Саме александрійська версія, поширеніша в елліністичному світі, стала джерелом для перекладу Біблії грецькою мовою — Септуагінти (буквально «Перекладу сімдесятьох»), що був здійснений юдеями діаспори. До палестинської версії традиція Септуагінти додала щонайменше 11 книг.

Склад канону в юдаїзмі

Юдейська збірка ТаНаХ — це Палестинський канон, що структурує 39 священних текстів у такий спосіб:

I. Тора (תורה, Закон) — 5 книг Мойсеєвих, які за традицією старожитніх літератур Сходу, іменуються початковими словами тексту: 1. На початку (בראשית, Берешіт); 2. І ось імена (שמות, Шемот); 3. І покликав (ו'קרא, Вайікра); 4. В пустелі (במדבר, Бемідбар); 5. Слова (דברים, Дварім).

II. Невіім (נביאים, Пророки) — 21 книга: Ранні Пророки: 1. Ісус Навин (יהושע, Єгошуа бен Нун); 2. Судді (שופטים, Шофетім) 3. Перша Книга Самуїла (שמואל א, I Шемуель); 4. Друга Книга Самуїла (שמואל ב, II Шемуель); 5. Перша Книга Царів (מלכים א, I Мелакім); 6. Друга Книга Царів (מלכים ב, II Мелакім). Пізні Пророки залежно від обсягу текстів, поділяються на дві групи:

- Великі Пророки: 1. Ісайя (ישעיהו, Єшаягу); 2. Єремія (ירמיהו, Ірміягу); 3. Єзекїїл (יחזקאל, Єхезкель).
- Малі Пророки: 1. Осія (הושע, Гошеа); 2. Йоїл (יואל, Йоель); 3. Амос (אמוס, Амос); 4. Овдій (עבדיה, Овадья); 5. Йона (יונה, Йона); Міхей (מיכה, Міха); 7. Наум (נחום, Нахум); 8. Авакум (חבקוק, Хавакук); 9. Софонія (צפניה, Цефанья); 10. Огій (אגי, Хагай); 11. Захарія (זכריה, Зекарья); 12. Малахій (מלאכי, Малахі).

III. Ктувім (כתובים, Писання) — 13 книг, а саме: 1. Псалми (תהלים, Техілім); 2. Книга Йова (איוב, Йов); 3. Притчі (або Приповідки, Приповісті) Соломона (משלים, Мішлей); так звані «п'ять сувоїв»: 1. Книга Рути (רות, Рут); 2. Пісня над піснями (שיר השירים, Шір га-Шірім); 3. Екклезіаст, або Проповідник (קהלת, Кохелет); 4. Плач Єремії (איכה, Ейха); 5. Книга Естери (אסתר, Естер); а також «історичні твори»: 1. Книга Даниїла (דניאל, Даніель); 2. Книга Езри (אסתר, Езра); 3. Книга Неємії (נחמיה, Нехемья); 4. Перша Книга Хронік, або Перша Параліпоменон (דברי הימים א, I Діврей га-йамім); 5. Друга Книга Хронік, або Друга Параліпоменон (דברי הימים ב, II Діврей га-йамім).

Перелічені 39 текстів юдейська традиція укладає у 22 або 24 книги (відповідно до кількості літер давньоєврейського алфавіту, який вважається священним). Це досягається шляхом об'єднання в одну книгу текстів

Шемуеля, Мелакім, Дівре га-йамім; аналогічно — об'єднання Малих Пророків; а також книги Езри — з Неємією, книги Суддів з — з Рут, Єремії — з Плачем Єремії.

Склад канону у християнстві

Загальноприйнятою у християнстві стала александрійська версія Писань. Вона лягла в основу Септуагінти, яку Новий Завіт цитує майже 350 разів. Саме цей варіант Старого Завіту прийняла й освятила Східна (православна) церква, яка постала на ґрунті еллінської традиції. Західна (римо-католицька) церква (яка формувалася на латиномовній традиції) виробила на поч. 5 ст. н.е. власний варіант Старого Завіту — підсумок перекладацької діяльності Єроніма Блаженного. Його варіант перекладу склав основу так званої Вульґати (лат. *Biblia Vulgata*), котра замінила різні варіанти тогочасних латинських перекладів Біблії (лат. *Vetus Latina*). Текст Вульґати здебільшого наслідував Септуагінту, хоч і в дещо скороченому вигляді.

Структурно Александрійський канон відрізняється тим, що книги Невіїм і Ктувім перерозподілені за іншим, аніж у ТаНаХу, уявленням про жанри.

Католицький канон базується на александрійській версії і включає 46 книг: 39 Палестинського канону (протоканонічні, або першоканонічні), і 7 девтероканонічних, або другоканонічних (які, проте, не вважаються другорядними за «мірою святості»).

Православний канон, ґрунтуючись на Септуагінті, містить 50 книг Старого Завіту: 39 канонічних книг (Палестинський канон), які вважаються богонатхненними, і 11 додаткових, так зв. «неканонічних», книг, які визнані тільки душекорисними. Крім того, низка книг доповнені текстуально. Так, Друга Книга хронік включає важливу для східних християн молитву Манасії. До Книги Естер додано Пролог, список указу про знищення юдеїв і молитви Мардохея і Естер. У Книзі Даниїла додані Пісня трьох юнаків і два розділи (13 — про Сусанну і 14 — про Вілу). До Псалмів додано 151-ий текст.

У протестантизмі Старий Завіт містить лише масоретський канон — 39 книг ТаНаХу; відрізняється від нього порядком розміщення текстів. Усі інші тексти вважаються апокрифами.

Спільно для різних напрямів і конфесій, християнський Старий Завіт поділяється на такі групи книг (у дужках першою подана грецька назва в Септуагінті, другою — латинська у Вульґаті):

I. Книги законодавчі: П'ятикнижжя Мойсееве: 1. Буття (Γένεσις, Genesis); 2. Вихід (Ἔξοδος, Exodus); 3. Левіт (Λευϊτικὸν, Leviticus); 4. Числа (Ἀριθμοὶ, Numeri); 5. Второзаконня або Повторення Закону (Δευτερονόμιον, Deuteronomii).

II. Книги історичні: 1. Ісуса Навина (Ἰησοῦς, Iosue); 2. Суддів (Κριταὶ, Iudicum); 3. Рут(и) (Ροῦθ, Ruth); 4. Перша Самуїлова або Перша царів (Βασιλειων Α', I Samuelis); 5. Друга Самуїлова або Друга царів (Βασιλειων Β', II Samueli); 6. Перша царів або Третя царів (Βασιλειων Γ', I Regum); 7. Друга царів або Четверта царів (Βασιλειων Δ', II Regum); 8. Перша хроніки (Παραλειπομένων Α', I Paralipomenon); 9. Друга хроніки (Παραλειπομένων Β', II Paralipomenon); 10. Ездри (Ἔσδρας Β', Esdrae); 11. Неємії (Νεεμίας, Nehemiae); 12. Естер(и) (Ἔσθῆρ, Esther).

Православний канон додає ще 7 неканонічних книг; книги 1—4 католицький канон додає як девтероканонічні: 1. Товита (Τωβίτ, Thobis); 2. Юдити (Ιουδίθ, Iudith); 3. Перша Макавеїв (Μακκαβαίων Α', I Maccabaeorum); 4. Друга Макавеїв (Μακκαβαίων Β', II Maccabaeorum); 5. Третя Макавеїв (Μακκαβαίων Γ'); 6. Друга Ездри (Ἔσδρας Α'); 7. Третя Ездри (Ἔσδρας Γ');

III. Книги повчальні (мудрості) та поетичні: 1. Йова (Ἰὼβ, Iob); 2. Екклезіястова або Проповідника (Ἐκκλησιαστής, Ecclesiastes); 3. Притчі (Приповісті, Приказки або Приповідки) Соломонові (Παροιμιαί, Proverbiorum); 4. Пісня над Піснями (ᾠδισμα, Canticum Canticorum); 5. Книга Псалмів (Ψαλμοὶ, Psalmorum).

Православний і католицький канони додають: 1. Премудрість Соломона (Σοφία Σολομώντος, Sapientiae); 2. Премудрість Ісуса, сина Сираха (Σοφία Σειράχ, Ecclesiasticus).

IV. Книги пророчі: 1. Ісаї (Ἠσαίας, Isaias); 2. Єремії (Ἰερεμίας, Ieremias); 3. Плач Єремії (θρήνοι, Lamentationes); 4. Єзекіїля (Ἰεζεκιήλ, Ezechiles або Hiezechiel); 5. Даниїла (Δανιηλ, Daniel або Danihel), а також 12 книг «малих» пророків: 1. Осії (Ὠσηε, Osea або Hosea); 2. Йоїла (Ἰωηλ, Ioel); 3. Амоса (Ἀμωσ, Amos); 4. Овдія (Ἀβδιον, Abdias); 5. Йони (Ἰωνασ, Ionas); 6. Михея (Μιχαίας, Michaeas); 7.

Наума (Ναουμ, Naum або Nahum); 8. Авакума (Αββακουμ, Abacuc або Nabacuc); 9. Софонії (Σοφονίας, Sophonias); 10. Огія (Αγγαιος, Aggaeus); 11. Захарія (Ζαχαρια, Zacchrias); 12. Малахії (Μαλαχιας, Malachias).

Православний канон додає ще 2 неканонічні книги; католицький подає обидва ці тексти як одну книгу: 1. Варуха (Βαρουχ, Baruch); 2. Послання Єремії (Επιστολή Ιερεμίου, Epistula Jeremiae).

Мови Старого Завіту

Оригінальними мовами Старого Завіту є дві — давньоєврейська і арамейська. Майже всі канонічні тексти ТаНаХу написані давньоєврейською мовою, яка належить до групи семітських мов (північно-західна, так зв. ханаанська гілка). ТаНаХ називає цю мову також юдейською (Ісаїя 36:11). Для неї характерним є консонантна писемність (тип фонетичної писемності, що передає лише приголосні звуки). Від 6–5 ст. до н.е., з періоду Вавилонського полону, давньоєврейська мова поступово втрачала значення розмовної; її місце посіла споріднена арамейська (халдейська) мова. Остання у 9–5 ст. до н.е. мала статус мови міжнародного спілкування на Сході. Деякі розділи канонічних книг написані саме арамейською: Єремії (10: 11), Даниїла (2:4 — 7:28), Ездри (4:8 — 6:18; 7:12 — 26), арамеїзми трапляються у книгах Йова, Пісні над Піснями. Усі неканонічні книги дійшли до нашого часу грецькою мовою у складі Септуагінти.

Література

1. Геллей Г. Біблійний довідник Геллея. Торонто : Всесвітня християнська місія, 1985. 858 с.
2. Аверинцев С. С. Древнееврейская литература // История всемирной литературы : в 9 т. Москва : Наука, 1983. Т. 1. С. 271–302.
3. Freedman D. N., Myers A. C., Beck A. B. Eerdmans dictionary of the Bible. Michigan : Wm. B. Eerdmans, 2000. 456 p.
4. Головащенко С. І. Біблієзнавство. Вступний курс. Київ : Либідь, 2001. 496 с.
5. Ланглуа А., Муане Ле А., Спіс Ф. та ін. Святе Письмо в європейській культурі. Біблійний словник / Пер. з фр. З. Борисюк, Н. Лисюк. Київ : Дух і Літера, 2004. 314 с.

6. Шифман И. Ш. Ветхий Завет и его мир. 2-е изд. Санкт-Петербург ; Издательство Санкт-Петербургского Университета, 2007. 216 с.
7. Свідеркувна А. Розмови про Біблію: Старий Завіт. Львів : Свічадо, 2008. 428 с.
8. Остащук І. Б. Старий завіт як джерело християнських символічних топосів // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 63. С. 36–43.

Автор ВУЕ

М. В. Луцюк

Покликання на цю статтю: Луцюк М. В. Старий Завіт // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Старий Завіт](https://vue.gov.ua/Старий_Завіт) (дата звернення: 21.01.2021).

Оприлюднено: 27.05.2019

Отримано з http://vue.gov.ua/index.php?title=Старий_Завіт&oldid=207290